

ŞUMERDƏ MUSİQİ...

Çalğı alətlərimizin yaxınlığı heyvət doğurur

Şumerlərin zəngin musiqi mədəniyyəti olmuşdur. Onlar bu mədəniyyəti İkiçayarasında yaratmayıb. Bizim, eləcə bəzi tədqiqatçıların fikrincə Şumerlər bu mədəniyyəti İkiçayarasına Xəzər sahillərindən gətirmiş, onu zaman-zaman daha da təkmilləşdirmişlər.

Şumerdəki musiqi alətlərinin zəngin bir kolleksiyası gil lövhələr üzərində gəlib bizə çatıb. Hazırda dünyanın ən iri muzeylərində İkiçayarasından tapılmış nəfəs, zərb və simli musiqi alətlərinin ya özü, ya da rəsmləri saxlanır. Şumerdə saz şəklinin tapılması əlamətdar hadisədir, çünki sazın və aşiq sənətinin tarixi barədə Azərbaycanda, ondan kənarda belə hələ dəqiq fikir yoxdur. Bəzi alimlər və musiqi mütəxəssisləri aşiq sənətinin başlanğıcını XIII yüzilliklə bağlayır, digərləri onun təxminən beş min il yaşı olduğunu söyləyirlər. Birincilər “aşiq” sözünün ilk dəfə XIII yüzilliyin qaynaqlarında rast gəlinməsinə söykənir. İkincilərsə aşiq sənətinin, sazın bu qədər qısa zaman ərzində təkmilləşib, XIV-XV yüzillər səviyyəsinə çatmasına şübhəylə yanaşırlar. Bəs kim haqlıdır? Bu sualın doğru cavabı İkiçayarasında aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan saz şəklindədir. Bu şəklil ən azı beş min il tarixi var və bu bizcə eyni zamanda aşiq sənətinin, sazın yaşıdır: beş min il!

Şumerdə tapılmış sazın ümumi görünüşü bizə çox şey deyir. Sazın şəklinə diqqətlə baxanda görürük ki, o bugünkü Azərbaycan sazının eynidir.

Şumer sazının çanağı və qolu quruluşuna görə, bir-birindən qətiyyənl seçilmir. Bilirik ki, bu gün Azərbaycanda sazın üç növü var: cürə saz (balaca saz), orta saz və ana saz (böyük saz). Sonuncuya “tavar saz” da deyilir. Şumerdə tapılmış saz cürəyə daha yaxındır. Şəkil o qədər keyfiyyətli olmasa da, onun ən azı iki-üç min il torpaq altında qaldığını və xeyli korlandığını yaddan çıxarmayaq.

Şumerdə tapılmış sazın pərdələri, aşıqları və simlərin çanağa bağlandığı yer görünür.

Şumer rəssamı bu xırdalığı çəkməyə də bilərdi, lakin o vaxt rəssamlığın yüksək səviyyədə inkişaf etdiyini nəzərə alsaq, səbəbi başqa yerdə axtarmalıyıq. İndi həmin xırdalığın görünüb-görünməməyi o qədər də önəmli deyil. Saz kimi bənzərsiz milli musiqi alətinin ən azı beş min illik tarixini təsdiqləmək baxımından bu şəklil möhürlü sənəddən daha böyük önəmi vardır.

Sazın ikinci şəklil indiki Misirin ərazisindən tapılıb. Bu saz Azərbaycan sazından bir qədər fərqlənsə də, Türkiyə sazına oxşayır.

Çanağı uzunsovdur, qolu da uzun və nazikdir. Bu sazda bir pərdə və tellərin çanağa bağlandığı yer aydın görünür. Hər iki saz aşığın sinəsindədir. Birincini kişi, ikincini qadın çalır. Bu da qadınlarımızın çox qədim dövrlərdən saz çalib-oxuduqlarını

g ö s t ə r i r .
Ş ə k i l l ə r d ə n
g ö r ü n ü r k i , h ə r
i k i a ş ı q i n d i
o l d u ğ u k i m i s o l
ə l l ə p ə r d ə n i , s a ğ
ə l l ə t ə z ə n ə n i
t u t u b . B u d a o
d e m ə k d i r k i ,
a ş ı q l a r s a z ı b e ş
m i n i l ö n c ə d e
e l ə i n d i k i k i m i
ç a l ı r l a r m ı ş .

H ə m i n s a z ı n
M i s i r
ə r a z i s i n d ə n
t a p ı l m a ğ ı
h ə q i q ə t ə n m a r a q
d o ğ u r u r .
Ə r ə b l ə r d ə s a z v ə
a ş ı q s ə n ə t i
y o x d u r . S a z
t ü r k l ə r i n m i l l i

m u s i q i a l ə t i d i r . A ş ı q s ə n ə t i d ə s a z l a b a ğ l ı o l d u ğ u n a g ö r ə ,
t ü r k l ə r ə m ə x s u s d u r . İ n d i k i M i s i r v ə H ə b ə ş i s t a n ə r a z i l ə r i n d ə
s a m i t a y f a l a r ı n d a n ç o x - ç o x ə v v ə l i l k d ö v l ə t i Q u s ç u t a y f a s ı
q u r u b d u r . S ö h b ə t h ə l ə s a m i t a y f a l a r ı n ı n , ə r ə b l ə r i n b u
t o r p a q l a r a a y a q b a s m a d ı ğ ı b i r d ö v r d ə n g e d i r . S a m i l ə r , y ə n i
ə r ə b l ə r b u t o r p a q l a r a i l k d ə f ə g ə l ə n d ə b u r d a t ü r k d ö v l ə t i
v a r ı y d ı . A r x e o l o j i q a z ı n t ı l a r z a m a n ı M i s i r ə r a z i s i n d ə n t a p ı l m ı ş
b i r ç o x m ə d ə n i y y ə t a b i d ə l ə r i k i m i , s a z d a b u r d a t ü r k l ə r i n
y a ş a d ı ğ ı h ə m i n d ö v r ü n y a d ı g a r ı d ı r . M ə m l ü k t ü r k l ə r i d ə b i r ç o x
t a r i x ç i l ə r i n d e d i k l ə r i k i m i , b u t o r p a q l a r a s o n r a d a n g ə l m ə y i b .
O n l a r Q u s ç u t a y f a s ı n ı n b u r d a k ı q a l ı q l a r ı , q ə d i m t ü r k l ə r i n
n ə v ə - n ə t i c ə l ə r i y d i .

İ k i ç a y a r a s ı n d a n t a p ı l m ı ş m u s i q i a l ə t l ə r i n d ə n b i r i d ə **q a v a l d ı r** .

Z ə r b m u s i q i
a l ə t l ə r i n i n t a r i x i s i m l i
m u s i q i a l ə t l ə r i n d ə n
d a h a q ə d i m d i r .
Q a v a l ı n Ş u m e r d ə
t a p ı l m ı ş ş ə k l i o n u n d a
ç o x q ə d i m m u s i q i
a l ə t l ə r i n d ə n b i r i
o l d u ğ u n u s ö y l ə m ə y ə
ə s a s v e r i r .

B u ş ə k i l d ə d ö r d
n ə f ə r m u s i q i ç i v a r .
O n l a r d a n ü ç ü
m ü x t ə l i f m u s i q i
a l ə t l ə r i n d ə ç a l ı r , b i r i
i s ə q a v a l l a o x u y u r .
Ş ə k i l d ə g ö r d ü y ü m ü z
q a v a l b u g ü n k ü
q a v a l ı n e y n i d i r ,
o n l a r ı n a r a s ı n d a h e ç
b i r f ə r q y o x d u r .
H ə t t a q a v a l ı n b u g ü n k ü
k i m i d ə r i d ə n ç ə k i l d i y i
d ə a y d ı n c a g ö r ü n ü r .
D e m ə l i , q a v a l l a m a h n ı
o x u m a q ə n ə n ə s i n i n
k ö k l ə r i g e d i b Ş u m e r
d ö v r ü n ə ç ı x ı r .

Ş u m e r d ə t a p ı l m ı ş m u s i q i
a l ə t l ə r i n d ə n b i r i d ə **n a ğ a r a d ı r** .
O d a b i z i m b u g ü n k ü n a ğ a r a n ı n
e y n i d i r . H ə t t a o n u n ç ə n b ə r i n i n
ü s t ü n a x ı ş l a n ı b d a . . .

N a ğ a r a m u s i q i ç i n i n
s i n ə s i n d ə d i r , o l a b i l s i n k i ,
ç a l a n a d a m o n u b o y n u n d a n
a s ı b . Ə l l ə r i l ə t u t m a d ı ğ ı
a y d ı n c a g ö r ü n ü r .

A r f a d ü n y a d a g e n i ş y a y ı l ı b .
Ş ə r q d ə y a r a n d ı ğ ı s ö y l ə n s ə d ə , o n u

hansı xalqın yaratdığı hələ də bilinmir. Şubadın qəbrindən digər qiymətli əşyalarla yanaşı, bir arfa da üzə çıxarılmışdı ki, bu da əvəzsiz tapıntıdır. Şubadın bir adı da Puabidir. O, xaqan Abarginin arvadıdır. Xaqanın və arvadının qəbri tapılarkən orda onlara aid çoxlu əşyalar aşkara çıxıb. Arfa da bu əşyaların arasında olub və hazırda Bağdad muzeyində saxlanır. (Son illərdə yağmalanmayıbsa). Onun bir tərəfinə qızıldan tökülmüş buğa başı bərkidilib. Buğa başı Şumerdə qoruyucu sayılırdı. Evlərin, sarayların girişində insan başlı buğa heykəlləri qoyulurdu. Görünür, buğa başı arfanı və onun yiyəsini bədnəzərdən, pis ruhlardan qorumaq üçün musiqi alətinin bir tərəfinə bərkidilibmiş.

Şumerlərin ən məşhur epik qəhrəmanı, III Uruk sülaləsinin beşinci xaqanı Bilqamısın hər qoltuğunda bir buğa təsvir edilmişdi. Qəhrəmanın buğa ilə döyüş motivi şumer və türk dastanlarında geniş yayılıb.

Şumerlərin "Bilqamıs və göyün buğası" dastanı Bilqamısın göydən gətirilmiş buğa ilə döyüşünə həsr edilib. Arfadakı şəkil həmin dastanın motivləri ilə həmahəngdir.

Qədim türklər xaqanları, sərkərdələri və onların ailəsini qiymətli əşyalarla birlikdə dəfn etmişlər. Şumerdə xaqanın ailəsinə məxsus qəbirdən qiymətli əşyaların tapılması göstərir ki, eyni dəfn adəti

onlarda da olmuşdur və bu, iki xalqın qohumluğunu təsdiqləyən tutarlı arqumentlərdən biridir.

Cəng də türklərin yaratdığı qədim simli musiqi alətlərindən biridir. Onun simlərinin sayı müxtəlif idi. Əvvəlcə altı simli cəngdən istifadə edərmişlər. Sonradan

simlərin sayı artırılmış, iyirmi birə çatdırılmışdı. Cəng ilk dəfə Şərqdə yaransa da, Qərbdə də çox geniş yayılıb. Nizami Gəncəvinin, Xaqani Şirvaninin, Qivami Mütərrizinin, Məhəmməd Füzulinin əsərlərində bir neçə dəfə cəng alətinin adı çəkilir.

Sazın "Çəngi" havasının öz adını cəng musiqi alətindən götürdüyü şübhə doğurmur. Bunu bir fakt da təsdiqləyir ki, II Şah İsmayılın dövründə yaşamış məşhur musiqiçi Sultan Məhəmmədə xalq Cəngi ləqəbi vermişdir. Sözsüz ki, sazın "Cəngi" havası ilə Sultan Məhəmmədin Cəngi ləqəbi eyni qaynağa bağlıdır.

Şumerdə tapılmış musiqi alətləri arasında cəng də var. Şəkildə iki nəfər üz-üzə durub cəng çalır. Cənglər çoxsimlidir, müasir cənglərə çox oxşayır.

Ur şəhərində aparılan qazıntılar zamanı qadın qəbirlərindən qiymətli daş-qaşla yanaşı, cəng musiqi aləti də tapılıb. Bəzi mütəxəssislər cəngi arfanın əcdadı sayır. Bu cənglər

qadınların əllərində olduğuna görə, onları qadınların çaldıqlarını söyləyə bilərik. Şəkildə cəng çalan iki nəfərdən biri kişi, o birisi qadındır. Şumer musiqiçiləri arasında qadınların çoxluğu təsadüfi deyil. Şumerdə qadınlar kişilərlə eyni hüquqlu idilər. Ağşahlar sülaləsində xaqanlardan biri Quba adlı qadın olubdur. Şumerdə qadın hüquqsuzluğunu təsdiqləyən bir dənə də mətn tapılmayıb. Əksinə, şumerlərin bir atalar sözüdə deyilir: “Ananın sözünə Tanrının sözü kimi qulaq as”. Bu, “Dədə Qorqud”da dönə-dönə təkrarlanan “Ana haqqı-Tanrı haqqı” deyimi ilə çox yaxındır.

Şumerlərin musiqi mədəniyyətində həm solo (tək), həm də kollektiv (ansambl) ifaçılığın mövcud olduğu şəkillərdən də aydın görünür. Məsələn, sazın yanında heç bir musiqi aləti olmayıb. Deməli, sazandalar digər musiqi alətlərinin müşayiəti olmadan sazda özləri çalıb, - oxumuşlar. Lakin qaval, nağara, cəng, arfa kimi musiqi alətlərindən daha çox ansambl tərkibində istifadə etmişlər.

Maraqlıdır ki, şumer və türk xalqlarının musiqi alətləri, həmçinin bu qəbildən yaratdıqları mədəniyyət heyət doğuracaq qədər qohumdur. Bu qədər yaxınlıq təsadüfi ola bilməzdi. Şumer dilinin türk dili, şumerlərin də türk kökənli olduqlarını təsdiqləyən təkzibedilməz arqumentlər mövcuddur. Musiqi mədəniyyətinin bu qədər yaxınlığı da hər iki xalqın genetik doğmalığını təsdiqləyən tutarlı faktlardan biridir...

Sözardı:

Biz, - elmlər doktoru İslam Sadiqla Pərinaz xanım Sadiqlının birgə işlədikləri üçüncü yazısıdır ki, toplumuzda onlara yer ayırırıq. Hər üç yazı, zaman baxımından bizdən çox-çox uzaq olsa da - ünümüz yetərincə yaxın olan Şumer mədəniyyətinə həsr olunub. Onu deyək ki, bu vaxtadan dünyada çap üzü görən, bir sıra sambilan tədqiqat əsərlərində, Şumer - Türk yaxınlığı istər-istəməz nəzərə çatdırılıb. (Bu sahədə “İklərdən” birincisi, hər tərəfdən hücumlara mərdliklə sinə gərən, böyük qazax ədibi, Olcas Süleyменова Allah-Təala ömür versin!) Bizim İslam Sadiq isə özünün bu qəbildən çalışmaları ilə həqiqətən dərin hörmətə layiqdir. Onu da qeyd edək ki, “Xəzər sahillərindən İkiçay arasına köçmüş” (İ.Sadiq) Şumerlə biz məişətçə, mədəniyyət sarıdan, ən başlıcası - dil baxımından o qədər yaxınlıq ki, necə deyərlər, əlimizi uzatsaq çatar... Yəni Şumerə bəlkə də bizdən yaxını yoxdur... Odur ki, bu baxımdan Şumerə, yadların baxdığı kimi, Şumerə uzanası əlimizi qoynumuza qoyub kənardan baxa bilmərik...

...Sözün qısa, Şumeri daha dərinə öyrənməyimizin vaxtı çoxdan yetişib. (Bizcə, şərqsünaslıq fakültəsində Şumerşünaslıq kafedrasının, yaxud Şumerşünaslığın bir fənn kimi tədrisi yerinə düşərdi.)...

Qaldı ki, hörmətli İslam Sadiqla Pərinaz xanım Sadiqlıya - özlərinin Şumer mədəniyyətindən bəhs edən yazılarını “Qobustan”a etibar etdiklərinə görə onlara çox-çox təşəkkür edirik. Bizim də əlimizdən gələn yalnız budur..